

Jistá různorodost názorů, postojů, hodnot a stanovisek, nezřetelně formulovaných, často skrytých, existovala i v předcházejícím dlouhém totalitním období, a to nejen v oblasti politické, ale i v oblasti formování životních stylů a kultury. Lze předpokládat, že dnes se z tohoto podhoubí budou dotvářet dílčí i ucelené myšlenkové směry, životní vzory, že v novém demokratickém ovzduší budou usilovat o podporu odborné i široké veřejnosti. Na povrch se dostanou a již dostávají nejen ty vrstvy myšlení, které měly dosud opoziční charakter, formu kontrakultury, undergroundu a nejen stanoviska a představy, které lze jednoduše zařadit na škálách komunismus-antikomunismus, levicový směr-pravicový směr, na které jsme zvyklí. Vznikající náborové spektrum je daleko pestřejší a vyznat se v něm, případně jej nějak pozitivně ovlivňovat, motivovat demokratickými cestami, nebude lehké.

Pokusme se nejdříve orientovat v *současné náborové politické situaci*. Reprodukují se v ní výrazové složky ideologicko-politické plurality předmnichovské republiky, ovšem s podstatně odlišným celkovým vyzněním. Prestiž levicových stran a struktur upadá, místo dirigismu v oblasti hospodářské a sociální politiky jsou propagovány aktivizující neoliberální proudy, sílí význam konfesních prvků i celých politických směrů odvíjejících se z báze ekumenismu. Vedle revitalizace a modernizace našeho vlastního dědictví objevují se zde moderní proudy západního myšlení, jejichž nápor rychle poroste se vzrůstem kontaktů. Především poroste prestiž a váha tzv. zelených, řady mírně variabilních ekologických stran a hnutí, dále pacifistických organizací, hnutí lokální občanské iniciativy, ale i řady dočasných hnutí „občanské neposlušnosti“. Společenský a veřejný život bude nabývat na váze, ale jeho pojetí se bude stále přetvářet. Bude silně poznamenán odporem k byrokratizaci stranických i zájmových struktur (výrazným příkladem jsou zatím OF).

Z myšlenkového prostředí posledních našich 40 let budou do naší budoucnosti nutně prolínat nejen zmíněné prvky totalitarismu, ale řada zjednodušení uvnitř dichotomizovaných postojů. Řada skupin si představuje politickou pluralitu pouze jako prohlubování uvedených kontrapozic na jednorozměrné škále, kde navíc zcela splývají náborová rovina s dosavadní polarizací nositelů politické kultury: protiklad „demokracie-totalita“ se jeví jako prostý opis protikladu „disidenti-komunisté“, v mírnější podobě „bezpartijní-komunisté“. Reálně dochází ale nejen k růstu náborové plurality na obou pólech, ale k vytváření dalších myšlenkových kontinuí, procházejících napříč těmito tradičními dimenzemi, tradičními tábory a tradičními nepřáteli. Je to např. linie liberalizace, politického pragmatismu, někdy nacionalismu, regionalizace aj.

Politická a náborová pluralita se bude odvíjet významně také od lokálních zájmů, což je nejen pozůstatek našeho předchozího vývoje, ale obecně fungující mechanismus všech demokracií. Je to především zájmová rozdílnost představitelů či zastánců velkého zemědělského kapitálu, těžkého průmyslu, dolů, energetiky, strojírenství, lehkého průmyslu, případně dalších účastníků hospodářského života. Zájmy těchto skupin se až dosud prosazovaly prostřednictvím vlivných lobby uvnitř KSČ a orgánů místní samosprávy při minimální kontrole veřejnosti. Toto nedemokratické rozdělování sfér vlivu bude nahrazeno prosazová-

ním se podle skutečné ekonomické váhy a prostřednictvím více politických stran. Lze předpokládat, že zájmová struktura bude značně bohatší, zahrne i zájmy malých a časem i větších soukromých vlastníků, lidových družstev, zájmových organizací, zahraničních účastníků naší ekonomiky. Pluralita hospodářských zájmů bude často stát v pozadí artikulace politických postojů. Tyto orientace jsou ovšem zatím ještě velmi nevyhraněné.

Nelze očekávat, že spontánně vzniklá široká zájmová diferenciacie posléze vplyne do menšího počtu uvnitř již málo nuancovaných názorových proudů. Spíše se zformují výrazné linie, kolem nichž budou oscilovat variantní a obvykle vzájemně soupeřící koncepce. Nebudou mít pouze charakter politických doktrín, budou se koncentrovat například na životní styl, vzory morálního jednání, inovace v kulturní oblasti apod. Dnešní doba je příhodná pro tvorbu nových utopií, pro jejich prosazování do života společnosti příkladem (jž vznikají různé komuny pokoušející se o zformování alternativních životních vzorů).

Nositeli názorové plurality jsou společenské menšiny a platí zde přímo úměra: čím je ve společnosti více plurality, tím se v její struktuře vyděluje více menšin, které se vzájemně mohou lišit velmi jemně i velmi ostře. Tolerance názorových menšin společenskou většinou ještě nezaručuje akceptování jejich vlivu na společenské dění. Jestliže dříve bylo hlavním problémem definování řady menšin jako sociálně deviantních, patologických (protisocialistických, protisociálních), dnes hrozí vedle nebezpečí labellingu „s obrácenými znaménky“ zejména nebezpečí represivní tolerance, která nebere právo na existenci ani na veřejný projev, ale orientuje veřejné mínění tak, že je nebere vážně. Je jim upírána role výrazného indikátoru společenského pohybu, nositele potenciálního konfliktu, tvořivé změny. K nepřiměřeně malé roli jsou pak odsuzovány zejména skupiny lidí žijící v záměrné izolaci, které si svoje imago na veřejnosti samy nevytvářejí. Proces represivní tolerance menšin probíhá většinou ke škodě společnosti, protože podvazuje impulsy dynamického vývoje.

Všechny problémy názorové plurality se v analogické podobě objevují také v oblasti kultury. Mají však některé zvláštní stránky.

Dnes jen poměrně malá část obyvatelstva patří k tzv. kulturní veřejnosti, která citlivě rezonuje světonázorové i meritorní otázky rozvoje kultury, vědy, politiky. Značná část společnosti zůstává v pozici více či méně lhostejného konzumenta kulturních statků a nezájímavého komentátora událostí. Zanedbatelná není ani ta část veřejnosti, která prakticky není v kontaktu s kulturou, a to ani tou, která je šířena hromadnými sdělovacími prostředky a místními kulturními institucemi. Tato poslední skupina je skutečně kulturně zanedbanou a zaostávající vrstvou, protože v uplynulých 40 letech došlo k rozrušení tradiční lidové kultury a vzniklé vakuum nebylo ničím nahrazeno. Netýká se to jen cikánů, ale i vesnického obyvatelstva s nízkou úrovní vzdělanosti, žijícího mimo kulturní centra, v rozptýlené sídelní síti, v pohraničí. Vzniká tedy otázka regenerace místních kulturních institutů i jejich sociálního zázemí i otázka „boje o příznivce, zákazníky a podporovatele“ běžné kultury mezi těmito složkami obyvatel. I v tom spočívá rozvíjení kulturního pluralismu.

Není pochyb o tom, že kulturní život se v příštím období bude odvíjet pod silnými politickými a ekonomickými tlaky. Tendence k různorodosti kulturní tvorby nebude stimulována jen tvůrčími potřebami uměleckých osobností, ale i nutností zaujmout širokou veřejnost (v zájmu prosazení se). Prostředky věnované kultuře zřejmě neporostou a nebudou vynakládány libovolně, ale s vědomím, že se musí nějak vrátit, reprodukovat, přinášet zisk.

Lze předpokládat, že kulturní život bude probíhat v rozmanitějších, ale i méně stabilizovaných formách. Nové časopisy, divadla, filmová produkce a knižní produkce, nová nakladatelství apod. budou sice rychleji a snadněji vstupovat na kulturní trh i na trh idejí, ale tato aktivita bude ekonomicky riskantní, některé akce budou mít krátké trvání, bude docházet k úpadkům. Je to normální mechanismus třibení hodnot, jejich sociálního uznání. Za daného stavu

Liberálně ekonomizující

Produkty kultury a umění se v zásadě neliší od jiných produktů, hodnota kulturního produktu je dána jeho přitažlivostí pro široké vrstvy zájemců, jeho zpeněžitelností.

Kulturní průmysl se brání zásahům zvenci, např. proti mravnostně či jinak motivované cenzuře: dílo má šanci na prosazení úměrnou ekonomickému sebezhodnocení. Neexistují žádné kulturně politicky motivované preference.

Základním zdrojem peněz pro kulturu je zisk.

Kulturní statky obíhají nezávisle na státních hranicích, přelévají se podle nabídky a poptávky a ekonomické síly společnosti.

Neexistují žádná pravidla pro omezení účasti na trhu kulturních hodnot a idejí kromě ústavy a platného práva.

Odmítnutí politických ingerencí v kultuře.

Demokraticko-výchovný

Kulturní produkty mají sice ekonomickou hodnotu, ale existují meze, které by neměly být překročeny; stát či jiné instituce podporují jen umělecky a společensky „hodnotná“ díla.

Usiluje o precizaci sociálních potřeb lidu a kritérií uměleckosti a sociální užitečnosti umění a kultury: objektivizuje se žebříček preferencí.

Zavádí se systém státních i soukromých dotací podněcujících tvorbu odpovídající uměleckým kritériím.

Ekonomicky je podporována domácí tvorba a zamezuje se vývozu kulturních hodnot.

Omezení jsou dána mravní bezúhonností, popř. občanskou zachovalostí, liberální cenzurní praxe.

Formování stranicky a spolkově podmíněných „kulturních politik“

Budovaný na principu služby

Stát především zprostředkovává informace i přenos kulturních a uměleckých hodnot, dbá, aby nevznikala „spirála mlčení“ a díla aby byla uvedena v kontextech umožňujících výběr.

Buduje se systém informací o kultuře a instituce zprostředkující kulturu, zrovnoprávňují se šance bez ohledu na zisk a oblibu.

Investuje se do ochrany kulturního dědictví a do kulturní infrastruktury.

Uchování kulturního dědictví a tradice, inzerce zahraničních neobvyklých kulturních hodnot a vzorů.

Vzniká disparátní systém „volného trhu“ a institucí zvláště státních fungujících na principu služby.

Budování nadstranické, objektivisticky založené politiky státu jako protivažby stranických a lokálních kulturních politik.

kulturnosti naší veřejnosti, zvyklé většinou maximálně na příjem standardní, masového konzumu přizpůsobené produkce, bude však tento proces obsahovat značná rizika vyloučení z oběhu kvalitních, avantgardních děl, která nenaleznou dostatečnou odezvu, dostatečnou ekonomickou podporu a sociální zázemí.

Ve většině zemí existují stranicky či spolkově zformulované speciální „kulturní politiky“ vyhlašující zásady, kterými se má řídit kulturní tvorba i příslušné zákazy. V řadě západních zemí, ale i v Polsku je součástí kulturního života bojová diskuse o tom, jak dalece se má např. sex v nejrůznějších podobách dostat na obrazovku, do kin, zda se má v mass médiích objevovat násilí apod. Vůči liberalizaci v této oblasti se většinou staví odmítavě strany a spolky postavené na náboženském základu, které požadují oficiální státní regulaci umělecké a kulturní tvorby. Určitá potřeba regulativů v této oblasti z těchto pozic se už u nás objevuje. Dokonce někteří tvůrci (např. J. Menzel) hovoří o pozitivních funkcích cenzury, i když jim jde jen o zamezení šíření kulturního braku. Tak, jak se to děje v jiných zemích, zřejmě i u nás bude voláno po roli arbitra schopného rozhodovat mezi uměním a neuměním, mezi morálním a nemorálním, přípustným a nepřípustným.

Role arbitra a více nebo méně liberálního cenzora je většinou přisuzována státu, který má zabránit nejen volnému působení braku a kyče, ale i ničení nesporných kulturně historických hodnot a statků (architektonických památek apod.), jejich vývozu za hranice. Tuto roli však mohou a měly by přejímat i různé organizace tvůrčích a uměleckých pracovníků i konzumentů v rámci kulturně vyspělé části veřejnosti.

Předpokládá to ovšem, že tyto instituce, stejně jako stát zformují jakousi metaideologii umělecké či kulturní práce, překračující úroveň jednotlivých uměleckých a kulturních programů. Tato metaideologie nemůže absolutizovat kulturní hodnoty, ale musí spíše vycházet ze zásady rovnocennosti národních, etnických a jiných dílčích kultur, chápat je jako vnitřně smysluplný celek. Musí také vycházet z principu historismu a sociologismu, podle nichž má každý kulturní čin význam i jako dokument sebereflexe sociálních skupin a vědomí dané epochy.

Promítání principu politické plurality a stranicství do kulturní oblasti zákonitě vyvolá požadavek určitého sjednocení a ideové reprezentace základních hodnot, na nichž je vystavena naše státnost a ideál naší demokracie. Některé západní země řeší rozpor mezi zmíněnými protikladnými tendencemi uchováváním konstituční monarchie, v níž panovnický rod, tradice nobility (chápané jako ztělesnění ctností v barokním pojetí, záruky kontinuity a legitimacy) vytvářejí pouto mezi lidmi různých politických a ideologických názorů. Myšlenka konstituční monarchie (italského typu) se u nás objevila na začátku první republiky, ale zvítězila a určitou tradici si vybudovala sjednocující role Masarykova prezidentského úřadu (politická skupina „hrad“ a kulturní iniciativa „pátečníků“), jeho koncept humanity a humanitismu. Z Masaryka a z jeho pojetí se stal nadčasový symbol československé státnosti a kulturních specifik Československa.

Pokračování v této tradici by mohlo být velmi užitečné, i když se nelze omezovat pouze na odkaz Masarykovy osobnosti a je třeba uvádět v obecnou známost myšlenky, díla i životní osudy dalších typických představitelů demokracie a humanity, teoretiků i praktiků typu Kennedyho, Wilsona, Roosevelta apod.

Demokratická společnost může k umělecké a kulturní diferenciaci zaujmout řadu stanovisek, z nichž modelově prezentujeme tři hlavní:

Systém liberálně ekonomizující má svůj předobraz zejména v USA, ani zde však neexistuje v čisté podobě, varianta demokraticko-výchovná má značné tradice ve střední Evropě (i v předválečném Československu), varianta založená na principu služby je nejvýrazněji ztělesněna modelem BBC. Diferencovaná kulturní politika nemusí plně korespondovat s politickým liberalismem či státním intervencionismem. Volba mezi těmito třemi modely, případně dalšími možnými modely bude zřejmě významnou součástí politických procesů nejbližších let, i když predikce je přirozeně obtížná.